

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TRABZON VİLAYETİ'NİN SORUNLARI VE
BUNLARIN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK TRABZON MUHAFAZA-İ HUKUK-I MİLLİYE
CEMİYETİ'NİN BİR RAPORU**

**The Problems In Trabzon During National Struggle And An Report By Trabzon Association
Of Protection Of National Right Concerning The Solutions To These Problems**

Dr. Selçuk URAL*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sırasında diğer doğu vilayetleri gibi Trabzon da Rus ordusunun yol açtığı yıkıma maruz kalmıştı. İki yıla yakın işgal günlerinde şehrin nüfus başta olmak üzere sosyal, ekonomik yapısı Türkler aleyhine değiştirilmiştir.

Kurtuluşla birlikte vilayetin karşı karşıya kaldığı sorunları çözmek amacıyla hükümet ve mahalli yönetim bir çok karar alarak uygulamaya soktu. Sorunları çözmek için harekete geçen teşkilatlardan biri de Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'dir.

Cemiyet adına üç temsilciden oluşan heyet tarafından 19 Nisan 1919'da kaleme alınan rapor Hariciye Nezareti'ne sunuldu. Raporda vilayetin sorunları yedi başlık altında toplanarak çözüm yolları önerildi.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Rusya, Trabzon, Muhtıra.

ABSTRACT

During the World War I, Trabzon suffered from the destruction caused by the Russian army like many other east provinces. Social and economical structure changed against the Turks, mostly the population structure in the city during two years of invasion.

After the liberation the government and local administrations made many arrangements in order to solve the problems that the people had to suffer from in this province.

Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti was one of the organisations which went into action in order to solve the problems.

The organisation presented the reports that were arranged on April 19, 1919 to the Foreign Ministry. In this report the problems were arranged under seven titles and ways of solutions were recommended.

Key Words: World War I, Ottoman State, Russian, Trabzon, Memorandum.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Rus mücadelesine sahne olan Kafkas Cephesi, büyük askerî ve toplumsal acıların yaşandığı cephelerin başında

* Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

geliyordu. Sarıkamış Harekâtı, başarısızlıkla sonuçlanınca Rus ordusu, 1915 yılından itibaren askeri üstünlüğü ele geçirdi. 1916 yılından itibaren Rus işgaline uğrayan sancaklar kurtuluşa kadar Rus mezalimine göğüs germek zorunda kalacaklardı.

Trabzon, savaşın başından itibaren Türk ordusunun yegane ikmal merkezi olarak Rus ordusunun Erzurum'la birlikte ele geçirmek istediği stratejik noktaların başında geliyordu¹. 18 Nisan 1916'da işgal edilen şehir, Rusların iç bölgelere ilerleyebilmesi için baştan aşağıya değiştirilmeye çalışıldı. Rusların sistemli şekilde uyguladıkları imha siyaseti, Trabzon'un nüfus, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı üzerinde korkunç etkiler yarattı. Rus tahribatı ilk olarak nüfus üzerinde kendini gösterdi. 1914 Nüfus İstatistiğine göre 1.119.000 nüfusa sahip Trabzon Vilayeti'nde 921.000 Türk'e karşılık, 161.000 Rum ve 37.000 Ermeni bulunmaktaydı. Türklerin lehindeki nüfus yapısı işgal tehlikesine bağlı olarak hızla değişti. İşgal öncesi yüz binlerce Türk, olası Rus, Rum ve Ermeni kıyımından kurtulabilmek için iç bölgelere göç etti. Öyle ki 45.000 civarında olduğu tahmin edilen şehir nüfusu yarı yarıya azaldı². Türk kabileleri göç esnasında bir taraftan Rus kuvvetlerinin, diğer taraftan da Rum ve Ermeni çetelerinin şiddetli saldırılarına maruz kaldı. Şehirde kalanlar ise işgal kuvvetlerinin baskı ve zulmüne hedef oldu³.

Trabzon en büyük yıkımı mimaride yaşadı. Şehri büyük bir askeri üs haline getiren Ruslar, iç bölgelerle irtibatı sağlamak amacıyla büyük yollar inşa ettiler. Yol inşaatı sırasında tamamen Türklerin ikamet ettiği Yeni Cuma, Tavanlı, Tekke, Boztepe ve Hacı Kasım mahalleleri ortadan kaldırıldı. İnşaatlarda yok edilen beş Türk mahallesine karşılık, Rum ve Ermenilere ait evlere hiç dokunulmamış olması Rusların azınlıkları koruyup kolladığını ve bilinçli olarak şehrin Türk kimliğini yok etmek istediğini gösteriyordu⁴. Rus tahribatından evler kadar, medreseler, türbeler, camiler ve okullar da büyük zarar gördü⁵.

¹ Hüseyin Albayrak, **Trabzon'dan Atatürk'e**, Trabzon 1981, s.100; 17 Kasım 1914'de 19 parçadan oluşan Rus donanması Trabzon'u bir buçuk saat süreyle bombaladıktan sonra, batı yönüne hareket etti. Bombardımanda pek çok bina harap oldu. Keza 15 Şubat ve 14 Nisan 1915 tarihlerinde de Rus uçakları Trabzon'u bombalayarak şehirde önemli tahribata yol açmışlardı (Sabahattin Özel, **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara 1991, s. 2-3).

² Kamil Erdaha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul 1975, s.175.

³ Murat Yüksel, "*Trabzon'un İşgal Yıllarında Çekilen Çileler ve Kurtuluş*", **Trabzon'un Kurtuluşu**, Trabzon 1995, s.60.

⁴ Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon 1986, s.21; Rahmi Çiçek, **Trabzon'da Yerel Yönetim**, Trabzon 1998, s.26.

⁵ Cumhuriyet Odabaşoğlu, **Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı**, Ankara, Tarihsiz, s.94; Yüksel, "*Trabzon'un İşgal Yıllarında Çekilen Çileler ve Kurtuluş*", s.61.

Trabzon, Rusya'da patlak veren 1917 Ekim Devrimi'ni takiben gelişen olaylar sürecinde 24 Şubat 1918'de işgalden kurtarıldı⁶. Kurtuluşunun ilk günlerinde harabe haline gelmiş olan şehirde adetâ bir ölüm sessizliği hüküm sürmekteydi. Kuyular doldurulmuş, çeşmelerin çoğu tahrip edilmiş, su yolları bozulmuş, binaların çoğu oturulamayacak derecede tahrip edilmişti⁷. Tahrip edilmeyen binaların hemen hemen tamamını gayri müslimlere ait evler, kiliseler ve okullar oluşturuyordu. Kaldırım taşı yapmak için tahrip edilen Türk mezarlığının aksine Rum mezarlığı sapa sağlamdı. Ruslar, Rumlarla işbirliği içinde değerli buldukları her şeyi gasp ederek Rusya'ya kaçırdılar⁸. İleride kullanılmasın diye tarım araç ve gereçleri ya tahrip edildi, ya da denize atıldı⁹. Türk köyleri de şehirden farklı değildi. Onlarda iki yıl boyunca Rum ve Ermeni çeteleri tarafından tam bir harabeye dönüştürülmüştü¹⁰. Açlık had safhadaydı. Kadınlar çocuklarıyla beraber çöpler içinde yiyecek arıyor, ellerindeki bıçaklarla ot topluyorlardı¹¹.

Ahmet Refik, Kafkas Yollarında adlı eserinde şehrin durumunu şöyle tasvir ediyordu:

“Perişân kıyafetli halk, büyük ve fecî bir yangından sonra sönen ocaklarını, yanan evlerini görmeye gelen, çocukluk hâtıralarını muhafaza eden köşelerin mahvolduğunu acı bir tebessümle seyreden insanlar vaziyetinde... Kurtulan pek az bina var. Şehrin en muntazam, en el değmemiş binaları, kayaların dibinde Rum kilisesi, Rum mektebi, Rum mezârlığı ve ekseri Rum evleri. Eski Trabzon, kahraman Yavuz'un gençlik zamanlarına şâhid olan mahalleler, Bizans ve Osmanlı surlarının içi kâmilen tahrip edilmiş... Her şey, her köşe, her ev, her sokak, her türbe tahrip edilmiş... Hiçbir evde ahşap kısım bırakılmamış. Bazen bir çatının tahtaları yarı sökülmüş, bazen bir evin çinkoları kâmilen sökülmek istenirken bırakılmış... Camiler elîm bir halde. Hemen bütünü de ahıra tahvil edilmiş. İçlerinde dört-beş parmak kalınlığında gübre serilmiş. Mihrâpları, mimberleri, ahşap kısımları, kâmilen yıkılmış. Kelime-i Tevhidler parçalanmış... İskele yanındaki mezarlık dümdüz. İçine büyük bir tiyatro yapılmış. Mağazalar bomboş. Bazılarının kilitleri kırılmış, kasaları süngülerle parçalanmış... Bütün tahribat Kafkas Ermenileriyle Erzurum, Erzincan ve Van taraflarından Rusya'ya kaçan, bilâhare Osmanlılardan intikam almak için Rus ordusuna giren Ermeniler tarafından yapılmış... Bolşeviklik zuhur edince Rus

⁶ Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, II**, Ankara 1993, s.453.

⁷ Özel, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 17-18.

⁸ Ahmet Refik, **Kafkas Yollarında** (Hzl: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1998, s. 22.

⁹ **ATASE, İSH**, K.50, G.142, B.142-2,3.

¹⁰ Özel, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 18.

¹¹ Ahmet Refik, **Kafkas Yollarında**, s. 22.

neferleri zâbitlerini dinlememeye başlamışlar. İşte o zaman Ermeniler serbest kalmışlar. Bolşevikliğe meyleden Rus neferleriyle birlikte yağmakârlığa ve bilhassa Türklere zulüm etmeye, ortalığı tahrip eylemeye koyulmuşlar. Osmanlı ordusu yetişinceye kadar her tarafı yakmışlar, yıkmışlar. Ordunun yaklaştığını hisseder etmez ellerine geçen İslâmları fecî bir surette öldürmüşler. En güzel beldeleri harabeye çevirmişler. Trabzon bu tahribatın Karadeniz sahilinde fecî bir nümûnesi...’’¹².

Bu manzara karşısında harekete geçen Osmanlı Hükümeti, ilk önce güvenliği tesis ederek vilayetin mülkî yapısını yeniden düzenledi. Buna göre Trabzon Vilayeti; Trabzon, Rize ve Gümüşhane olmak üzere üç sancaktan meydana getirildi. Trabzon Sancağı'na Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakf-ı Kebir, Sürmene, Akçaabad, Of, ve Cevizlik kazaları, Rize Sancağı'na Pazar ve Hopa kazaları, Gümüşhane Sancağı'na ise, Ardasa, Kelkit ve Karaca kazaları bağlandı¹³. Mülki teşkilatın oluşturulmasıyla Ordu kazısında görev yapmakta olan Vali Cemal Azmi Bey, Trabzon Valiliği'ni, Barutçuzâde Hacı Ahmed Efendi de belediye başkanlığını yeniden üstlendi¹⁴. Vali Cemal Azmi Bey, daha sonra görevden alınarak yerine Süleyman Necmi Bey atandı¹⁵.

Osmanlı Hükümeti, Trabzon da dahil olmak üzere işgalden kurtarılan doğu vilayetlerinin yeniden imarı ve geri dönmekte olan muhacirlerin hayat şartlarını iyileştirmek için bir takım kararlar aldı. Fakat savaş halinin devam etmesinin yanı sıra, uygulamalarda meydana gelen aksaklıklar vilayetin durumunun zaman içinde düzeleceğini gösteriyordu¹⁶.

Bu dönem içinde Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti de, Trabzon'a bir Heyet-i İmdadiye göndererek halkın yiyecek, giyecek, sağlık ve hatta barınma ihtiyaçlarını karşılamak için büyük gayret gösterdi¹⁷.

Mondros Mütarekesi sonrası vilayetin sorunları iyice ağırlaşmaya başladı. Bir yandan Müslüman ve gayri müslim muhacirlerin sayısının artması, diğer yandan hükümetten herhangi bir yardım alınamaması sorunların derinleşmesine neden oluyordu. 27 Mart 1919'da vali değişikliğine gidilerek hükümete yakınlığıyla tanınan eski Kastamonu valisi Mehmet Galip Bey,

¹² Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında*, s.8-13.

¹³ Selçuk Günay, *Resmî Devlet Salnamelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Seneler İtibariyle Mülkî Taksimatı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1980, s.256.

¹⁴ BOA, DH/İ-UM, 20-18/12-8.

¹⁵ BOA, DH-KMS, 47/7; Mustafa Eski, *Kastamonu Valileri 1838-2000*, Ankara 2000, s.119.

¹⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk. Selçuk Ural, “*Kurtuluştan Mütarekeye Kadar Trabzon Vilayetinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Hükümetin Aldığı Tedbirler*”, *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, I*, Trabzon 2002, s.567-579.

¹⁷ Hilâl-i Ahmer'in çalışmaları hakkında geniş bilgi için bk: *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmisine Takdim Edilen Rapor*, 1339, s.38-44.

Trabzon Valiliği'ne atandı. Yeni vali, 19 Nisan 1919'da Trabzon'a gelerek görevine başladı¹⁸. Mehmet Galip Bey, göreve başladıktan sonra vilayetin durumunu görmek ve eksiklikleri tespit etmek amacıyla Rize'yi ziyaret etti. 4 Mayıs 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği raporda vilayetin büyük sıkıntılarla karşı karşıya olduğunu gözler önüne sermekteydi:

*“On beş gün oluyor ki, Trabzon Vilayeti umûru ile meşgul bulunuyorum. Fakat bu umûr o derece çok ve o derece zenci, siyahî halindedir ki, Hûda şahittir ki şu on beş gün içinde on beş dakika rahat yüzü görmemişimdir. Avdet eden binlerce muhacirlerin nakil ve iskân ve iaşesi, ahaliye tohumluk tedarik ve irsali ötede beride zuhur eden ef'âl-i cinaiye faillerinin takibi, kaymakamların jandarmalardan ve ahalinin kaymakamlardan vukû' bulan şikayetlerin tedkiki, mektebelerin, hapishanelerin teftişi, yolların, köprülerin termîmi esbabının istikmâli, polis ve jandarma umûrunun nazardan bir an uzak tutulmaması mecburiyeti ve daha bir çok hususat günde on sekiz saat çalışmak, didinmek için birer sermayedir. Bu kadar iştigâlâta bir de mülhakatı devr-i teftiş farızası inzimâm ediyor ki, idare-i umûr-ı vilayet için en lüzumlu bir şey olduğu elbette tasdik buyurulur...”*¹⁹

Vali Mehmet Galip Bey, girişimlerine karşılık Merkezi hükümetin ciddi adımlar atamaması üzerine sorunları vilayetin imkanlarıyla çözmeye çalıştı. Amacı vilayetin sorunlarını çözebilecek bir komisyon vücuda getirmektir. *“Vilâyat-ı Şahanenin ma'mûriyetini ve sekânesinin refahiyetini temin maksadıyla Hükümet-i Seniyece şimdiye kadar vâki' olan nakidatdan matlub vechile tesirat-ı hasene hasıl olamaması vilayetlerce evvel be-evvel ihtiyacatın temin ve tasnifiyle her birinin vesait-i tatminiyesi muntazam bir program dairesinde taharrî ve takib ve temin edilememesinden münba'is olduğundan Trabzon Vilayeti'nin ahlâk, maarif, ticaret, servet, ma'mûriyet cihetlerinden vesaire haiz-i ehemmiyet noktalarından olan ihtiyacatını tayin ve tesbit ve ahkâm-ı mukarreresine müstemirren tevfiq-i hareket olunmak üzere umûmî bir program tanzim ve tertip eylemek için...”* üst düzey memurların yanı sıra, Türk ve gayri müslim eşraf ve ahalinin değer verdiği kişiler arasından uygun bulunanları komisyona dahil etti. Başkanlığını da bizzat kendisinin üstlendiği komisyon, ilk toplantısını 10 Mayıs 1919'da yaparak sekiz maddelik bir program hazırladı. Buna göre vilayetin çözümlenmesi gereken sorunları şöyle sıralanıyordu:

- “1- Memleketin ahvâl-i sıhhiyesinin ıslâhı,
- “2- Maarifin ta'mîm ve terakkîsi,

¹⁸ Erdeha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, s.178; Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, s.45.

¹⁹ BOA, DH/İ-UM, 19-7/1-36.

-268- S. URAL: Milli Mücadele Döneminde Trabzon Vilayeti'nin Sorunları Ve Bunların Çözümüne Yönelik Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-I Milliye Cemiyeti'nin Bir Raporu

“3- Trabzon'a isâlesi mukaddema kararlaştırılmış olan yolların tesrî-i inşaatı,

“4- Kasaba ve karyede harap ve münhedim olan mebânîyenin imar ve inşasına müteallik tedbirlerin ittihazı,

“5- Terk-i mevcudenin tamir ve ıslâhı ve icab eden mahallere yeniden yol küşâdı,

“6- Trabzon şehrinin ilk tarikle tenvîri,

“7- Trabzon'da ve vilayetin aksam-ı sahiliyesinde iktiza eden diğer mahallerde liman ve rıhtım inşası,

“8- Ticaret-i mahalliyyenin inkişâfının ve terakkiyat-ı iktisadiye hususunun temini”²⁰.

Yukarıda bahsi geçen sorunların çözümü noktasında komisyon dışında kalan ama kendi sahalalarında uzman kişilerin görüşlerine başvurulması esası kabul edildi²¹.

Komisyon 27 Temmuz 1919 tarihine kadar üç toplantı gerçekleştirdi. Mehmet Galip Bey, 27 Temmuzda Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta komisyonun daha ziyade *Kasaba ve karyede harap ve münhedim olan mebânîyenin imar ve inşasına müteallik tedbirlerin* alınmasına önem verdiğini belirterek imar sorununun devletin içinde bulunduğu şartlardan dolayı yabancı inşaat şirketleri eliyle çözülmesini önerdi: “*Suret-i teşkilini ve ihtiyacat-ı mahalliyyeye dair tayin ve tesbit eylediği esasatı bu günkü 27 Temmuz 335 tarihli ve 12684/684 numrolu arıza ile arz ve beyan eylediğim heyet-i mütefekkirice esasat-ı mezkûrenin dördüncüsünü teşkil eden kasaba ve karyede harap ve münhedim olan mebânîyenin imar ve inşası tedâbiri, der-kâr olan ehemmiyetine mebnî diğerlerine tercihen ikinci ve üçüncü ictimâ'lar da derpiş edilmiş devletin vak'a-ı harbiyeden ne suretle çıktığı nazar-ı insafa alınınca milyonlarca lira mesârif iftikâr eden bu 'imâret ve inşâ'âtına tamamiyle muvafık olamayacağına binaen bunun büyük sermayeli şirketlere havale suretiyle temini lazım geleceğine dair serd olunan mütalâa heyetçe münasib görülerek inşâ'ât-ı mukteziyeye veya memalik-i ecnebiyedeki inşâ'ât şirketlerinden birinin celb-i rağbeti esbabını istikmâlen teşebbüsât-ı lazimedede bulunulması mukarrer etmiş idi”²².*

Vali Mehmet Galip Bey, Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Trabzon'u ziyareti sırasında komisyonun kararını ona açarak inşaat şirketi konusunda yardımcı olmasını istedi: “*Geçenler de Trabzon'a gelen Amerika'nın Dersaadet Fevkalade Komiseri Amiral Bristol cenâbları ile vaki mülâkât ve*

²⁰ BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102.

²¹ Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 25 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102).

²² Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 27 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102).

mütalâatımızdan bahis olarak makam-ı âlî-i nezaret-penâhîlerine takdim ettiğim 21/22 Haziran 35 tarihli şifre telgrafnamede münderic olduğu üzere mütalâat-ı vakada inşâ-i mesâkin meselesi de mevzû'-u bahs olarak ecnebi inşâ'ât kampanyalarından birinin inşâ'atı deruhde etmesi sür'at-ı mümkünü ile imalata geçirilmesi için himmet ve mu'âvenet-i mahsûsasını temin eyledim. Mûmâ ileyh Amiral memleketimiz hakkındaki hayr-hâhî hesabıyla böyle bir emr-i nafiada elinden gelen yardımı ifa edeceğini ve bu babda kendisine vuku' bulacak işaret-i hususîyemi de nazar-ı dikkate alacağını câlib-i minnettar bir surette beyan eylemiş(tir)''²³.

Mehmet Galip Bey, aynı telgrafta vilayette tamir edilmesi ve yeniden yapılması gereken binaların sayısı ile inşaatın maliyeti hakkında ise şu bilgileri vermektedir:

“... Heyet-i mütefekkirice icra edilen tahkikata nazaran Trabzon şehrinde ve esna-ı harbde kısmen muhtaç-ı tamir bir hale gelenlerden başka kamilen harap ve münhedim olmuş ve müsta'celiyetle yapılması muktezi bulunmuş olan mesâkinin adedi 1.500 kadar olup, gerçi mesârif-i inşâ'iyesinin elyevm tedavül eden evrak-ı nakdiye üzerinden hesap edilmesi hatıra gelirse de hesabü'l hal sebat kıymete hâiz olmayan kavâ'im-i nakdiyenin atiyen mevzuu muayyen olan kıymet-i hakikiyesini iktisab edeceğine göre bu günkü evrak-ı nakdiye yerine ileri de sake-i halise ile ifa-i deyn etmek mecburiyetinde kalacak olan ashâb-ı mebânîyenin mutazarrır ve belki de tediyeye tekâsîte gayr-i muktedir olacakları, bi't-tabi' hem bunların ve hem de inşâ'atı deruhde ve icra edecek şirketin hukukunu muhafazaten gerek mesârif-i inşâ'iyenin gerek bilâhare istifa edilecek tekâsîtin kıymeti her zaman sabit olan altın üzerinden hesap edilmesi muvafık görülerek beher hanenin vasatı 500 lira ile meydana getirilebileceği tahmin edilmiş ve şu hesaba yalnız Trabzon şehrindeki mesken için münba'is el-mecmû' 750.000 altın lira sarf edecek olan şirket-i inşâ'iyenin mülhakat da bir o kadar mesârif tahmin kılınacağı halde lâ-akall 2 milyon lira sermaye ile işe başlaması muktezi bulunmuş olup, harab-ı hazır-ı memleket dahi hakikî mesken buhranını ve bil-netice sefâlet-i ictimâ'îye ve hayatiyeyi tevellüd eylediğine binaen bir an evvel ikmal edilmesi lazım gelen inşâ'at için şirketlere buraca mukarrer teklifatta bulunulması kararlaştırılmıştır. Nezaretinizin bu yolda bir şirket bulması için teşebbüse geçmesi ile beraber Amiral Bristol'den de yardım istenmesinin nazar-ı itibara alınması ma'rûzdur''²⁴.

Mülki idarenin 8 başlıkta topladığı sorunların topyekün ele alınması ve imkanlar nispetinde çözülmesi gerekirken sadece bir sorunun öne çıkarılması

²³ Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 27 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102).

²⁴ Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 27 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102).

**-270- S. URAL: Milli Mücadele Döneminde Trabzon Vilayeti'nin Sorunları Ve Bunların Çözümüne
Yönelik Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Bir Raporu**

arzulanan iyileşmeyi sağlayamayacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. İşte bu noktada Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin de sorunlara çözüm yolu bulmak için bazı çabalarda bulunduğu görülmektedir. Bilindiği gibi Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri'nin desteğiyle tehlikeli bir hal alan Rum ve Ermeni talepleri karşısında Türklerin haklarını korumak amacıyla kurulmuştu. Şehrin ileri gelenlerinden Barutçuzâde Ahmet Efendi yapılan ilk kongrede cemiyetin başkanlığına getirildi. Cemiyetin merkez kurulu; Eyüzbâde İzzet, Eyüzbâde Ömer Fevzi, Abanozzâde Hüseyin Avni, Murathanzâde Ziya, Neblizâde Sabri, Hatipzâde Emin, Kazazzâde Hüseyin, Hacıalihafızâde Mehmet Salih, Mollabekirzâde Mehmet Ali, Müftüzâde Hacı Mehmet Efendilerden, yönetim kurulu ise; Hafız Mehmet, Barutçuzâde Faik, Çulhazâde Kadri, Nemlizâde Şevki, Subaşızâde Münir, Zahirzâde Zühdü, Hocasâde İbrahim Cudi, Kulaksızâde İbrahim, Ustazâde Nami Beylerden oluşmaktaydı. Cemiyetin düşüncelerini yayma görevini ise Faik Ahmet (Barutçu) Beyin sahibi bulunduğu İstikbâl gazetesi üstlenmişti. Rize, Giresun, Sürmene, Of, Gümüşhane, Tirebolu ve Ordu'da şubeleri açılan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, biri 23 Şubat'ta, diğeri 22 Mayıs 1919'da iki vilayet kongresi gerçekleştirdi. Erzurum Kongresi'nin gerçekleştirilmesinde de önemli rol oynayacak olan Cemiyet, kongreden sonra Şarkî Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin, Sivas Kongresi'nden sonra ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin şubesi halini alarak siyasî çalışmalarına devam edecekti²⁵.

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, vilayetin siyasî olduğu kadar, sosyal ve ekonomik geleceğiyle de ilgilenmeyi kendine görev edindiğinden bu tür sorunların çözümüne yönelik bir rapor hazırladı²⁶. Rapor, 19 Nisan 1335/1919'da kaleme alındı. Cemiyetin I. Trabzon Kongresi'nde aldığı karar uyarınca İstanbul'a gönderdiği Hacıalizâde İsmail, Eyüzbâde Ömer Fevzi ve Hatibzâde Emin Beylerden oluşan heyet tarafından Sadaret makamına hitaben yazılarak, Hariciye Nezareti'ne teslim edildi²⁷.

²⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul 1952, s.506-509; Mesut Çapa, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, Trabzon 1998, s.9-16; Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, İstanbul 1998, s.22-23; Mahmut Goloğlu, **Atatürk ve Trabzon**, Ankara 1981, s.2-5.

²⁶ **BOA, DH/İ-UM**, E-51/74.

²⁷ Heyet, Cemiyetin I. Trabzon Kongresi'nde (23 Şubat 1919) alınan karar gereği; yüz bin liralık bir bütçe ile İtilaf Devletleri'nin sempatisini kazanmış iki eski elçiyi seçmek ve bölgenin haklarını savunmak amacıyla Paris'e gönderilmesini sağlamak için İstanbul'a gönderildi. Heyet, ilk önce 5 kişiden oluşturulmuş ise de Gümüşhane delegesi Kadirbeyzâde Zeki ve Rize delegesi Mustafa Beylerin görevden aflarını istemeleri üzerine 3 kişiye indirildi. Resmi görevi 23 Mayıs 1919'da sona eren heyet, İstanbul'da dört önemli çalışma gerçekleştirdi. Bunlardan ilki makalenin konusunu da teşkil eden Trabzon Vilayeti'nin sorunlarının çözümüne yönelik Sadarete sundukları

Hariciye Nezareti, 6 Mayıs 1919'de Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, raporun bir suretini göndererek, hükümlerden uygulanabileceklerin derhal hayata geçirilmesini istedi. Dahiliye Nezareti de, raporla ilgileri dolayısıyla beş nezarete (Ticaret ve Ziraat, Nafia, Sıhhiye, Maarif ve Evkaf Nezaretleri) ve Umûm Jandarma Kumandanlığı'na 11 Mayıs 1919'de gönderdiği yazıda; Hariciye Nezareti'nin yazısına atıfta bulunarak, her makamın kendisiyle ilgili kısımları inceleyerek uygulanabilecekleri hususları derhal işleme koymalarını talep etti. Raporda vilayetin sorunları 7 başlık altında incelenerek çözüm önerileri ortaya konulmuştur²⁸:

1-Ticaret ve Ziraat Meselesi:

Savaş ve işgal yüzünden Trabzon Vilayeti'nde bütün ekonomik hayat yok olma noktasındadır. Ziraat, halkı yedi aydan fazla beslemeye müsait değildir. Deniz ve kara nakliye vasıtaları, sanayi ve sanayi erbabı imha derecesinde tahrip edilmiştir. Depolardaki tütün ve diğer ticaret malları Rus ve onların yordakçısı olan Rum ve Ermeniler tarafından gasp edilmiştir.

Neticede gerek vilayet ahalisi ve gerek muhacirler şehirli köylü ayrımı yapılmaksızın perişan bir haldedir. Bu durumu ortadan kaldırmak için yapılması temenni olunan tedbirler şunlardır:

İlk olarak Hükümet veya Ziraat Bankası tarafından uzun vadeli ve ihtiyaç nispetinde halka kredi verilmelidir. Vilayet ve kazalarda sanayicileri kapsayacak şekilde Ziraat Müdürü ve Fen memurlarıyla, çiftlik ve arazi sahipleri arasından seçilecek üyelerden "**Ziraat Heyetleri**" oluşturulmalıdır. Bu heyetler yapacakları gizli incelemeler neticesinde, İhtiyar heyetlerinin kefalet ve sorumluluğu altında ihtiyaç sahiplerine gerekli krediyi, hayvanı ve ziraat alanını temin edeceklerdir. Sanayiciler hakkında da aynı usul tatbik edilmelidir.

Çiftçilerin ziraatta ve nakliyede kullanacakları hayvanları bizzat tedarik etmeleri çok zor olacağı için Ziraat Heyetleri ihtiyaçları tetkik ederek Vilayet haricindeki yerlerden bunları satın alıp, bunların dağıtımını da kendisi üstlenmelidir. Sanayicilerin ihtiyaç duydukları arazi, makine vs. malzemeler de aynı yolla temin edilmelidir.

rapordur. İkincisi, 27 Nisan 1919'da Padişah tarafından huzura kabul edilmeleridir. Heyetin üçüncü çalışması Avrupa'ya gönderilecek heyet hususunda Hariciye Nezareti'ne yaptıkları başvurudur. Heyetin son çalışması ise Trabzon Vilayeti'nin nüfus istatistiğini içeren bir muhtırayı Hariciye Nezareti'ne sunmalarıdır (Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s.506-507; Özel, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.64-65; Çapa, **Milli Mücadelede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, s.11-12; M. Hanefi Bostan, "*Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaşayanların Türk Olduğuna Dair Muhtırası*", **Milli Mücadelede Giresun**, İstanbul 1999, s.35-57).

²⁸ BOA, DH/İ-UM, E-51/74.

2-İmarat ve İnşaat Meselesi:

Vilayetin imkanları çok kısıtlı olduğundan tahrip edilen köy ve kasabaların imar ve inşası yerli ve yabancı şirketlere ihale edilmelidir. Hükümet bununla ilgili gerekli düzenlemeleri bir an önce yapmalıdır²⁹. Şehir dahilinde açılması planlanan yol ve caddeler yakın köylerden gelen yollarla birleşecek şekilde planlanmalı ve ona göre inşa edilmelidir. Bu arada köyler arasında da bağlantıyı sağlayacak yollar yapılmalıdır. Yine bunlarda yerli veya yabancı şirketlere ihale edilmelidir. Deniz nakliye vasıtaları için de aynı metot tatbik edilebilir.

3-Sağlık Meselesi:

Savaş, göç ve açlık halkın genel sağlığını bozmuş, salgın hastalıklar 4 yıl içerisinde 400.000 insanın ölümüne neden olmuştu. Kurtuluşla birlikte sağlık sorunu gündemin birinci sırasını işgal etti. Çünkü Vilayet tam bir harabeye dönmüş; hayvan ölüleri her tarafı sarmış, su kuyuları doldurulmuş, ve çeşmeler işlemez hale getirilmişti. Sokaklar terk edilen eşya, araç ve gereçleriyle dolmuştu³⁰. Yine de, şehirde veba gibi bir bulaşıcı hastalık yoktu³¹.

Mondros Mütarekesi'nin ardından başlayan göç, sağlık sorunlarını artırdı. Amerikan ve Yunan Kızılhaç'ının yardımları gayri Müslimlerin yurtsuz ve sefil olmaları engellendiyse de aynı şey Türk ve Müslümanlar için geçerli değildi. Gümüşhane ve Bayburt'tan vilayet merkezine gelen binlerce Türk muhacir aç ve sefil bir halde sokaklarda yatmaktaydı. Bunlara ancak birkaç ay sonra Hilal-i Ahmer heyetinin çabalarıyla sıcak yemek, sağlık hizmeti ve ilaç yardımı sağlandı³².

Çarşamba, Terme ve Bafra'dan gelen muhacirlerin hemen hepsi sıtmalı idi. Asıl korkunç olanı firengi idi. 25 Ekim 1918'de Kızılay'ın (Hilâl-i Ahmer) Şubesi'nde Nemlizâde Hacı Osman Efendi'nin başkanlığında ahalinin ileri

²⁹ Dönemin Trabzon valilerinden Mehmet Galip Bey, şehri ziyaret eden Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol ile yaptığı görüşmede; Amerikan inşaat şirketlerinin ihaleye katılmaları hususunda kendisinden söz almıştı. Bu da raporda teklif edilen ihale usulünün mahalli hükümet tarafından ciddiye alındığını göstermektedir (BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102).

³⁰ Özel, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.17-18.

³¹ Ahmet Refik hatırasında bu konuyu ilişkin olarak bir imamla yaptığı konuşmaya yer veriyordu: "Biraz öteden, ayağında şalvar, ak sakallı bir imam da yanımıza sokuldu. Kadının şikayetlerini o da ikmale başladı. Rus istilâsı esnasında Trabzon'da kalmış, "Sivaboda" yani "Hürriyet" in ilânını görmüş. Hocaya: - Trabzon'da veba varmış, sahi mi?" diye sordum, ciddiyetle cevap verdi: "- Onu doktorlar bilir. Bizim alâmetimiz serçe kuşudur. Serçe kuşu olursa hastalık yoktur. Şimdi çok şükür serçe kuşu var, hastalık da yok!" (Ahmet Refik, **Kafkas Yollarında**, s.12).

³² **Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmisine Takdim Edilen Rapor**, s.40.

gelenlerinden Eyübzâde İzzet (mebus), Kofidi Efendi (mebus), Tüccar Hatipzâde Mustafa, Kitapçızâde Mehmet, Doktor Bahri ve Reşit Tarakçıoğlu kadınlar ve erkekler için ayrı iki firengi hastanesinin açılmasına gayret ettiler³³.

Yiyecek sıkıntısını had safhada yaşayan halkın bir kısmı Kızılay'ın yardımlarıyla, büyük kısmı ise tohumuzluk yüzünden tarlalarını ekemedikleri için tarla kenarlarında yetişen domuz lahanasının (Danaburnu) yumrularını yiyerek hayatta kalmaya çalışıyordu³⁴. Mülki yönetim, kurtuluşunun ardından Dahiliye Nezareti'ne yaptığı başvurularda iaşe sıkıntısını dile getirerek, erzak ve tohumluk istemişti. Çevre vilayet ve sancaklardan gönderilen erzakla sıkıntı bir miktar hafifletilmişse de, muhacir sayısının artışı yardımları etkisiz bırakıyordu³⁵. Ayrıca Rum çetelerinin faaliyetleri ve hasadın beklenenden az olması iaşe sıkıntısına ve buna bağlı olarak sağlık sorunlarının artmasına neden oluyordu³⁶.

Yetimlerin büyük kısmı ilgisizlik yüzünden açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Amerikalılar Rum ve Ermeni yetimhanelerine yirmişer bin lira yardım sağlanırken, Trabzon eşrafından Zühtü Efendi tarafından kurulmuş olan yetimhaneye yardım yapılmadığı gibi, ilgisizlik yüzünden kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı³⁷.

Bütün bu olumsuzluklarla mücadele edilebilmesi için Cemiyet, "**Hilâl-i Ahmer Sıhhiye Mücadele Cemiyeti**" kurularak, şubelerinin köy ve mahallelere kadar yayılmasını teklif etti. Vilayet ve sancak merkezlerinde teşekkül ettirilecek umûmî merkezler Hilâl-i Ahmer idare heyetlerinin, resmî veya gayri resmî üyelerin iştirakiyle vücuda getirilmelidir³⁸. Heyetlerin ihtiyaç duyduğu ilaç ve tıbbi malzemeler ile açılacak hastanelerin masrafları Vilayet Umûmî Meclisi'nce karşılanmalıdır. Halkın uygun fiyatlarla ilaç temin edebilmesi için de Belediyenin idaresinde bir ecza deposu kurulmalıdır.

4-Eğitim ve Öğretim Meselesi:

Savaş öncesi Vilayet dahilinde 1.800 köyün 240'ında öğretmen varken, savaş sırasında bunlar silah altına alındığı için okullar yıllarca öğretmensiz kalmıştır. Üstelik Darümuallim'de eğitim gören öğrenci de kalmamıştı³⁹.

³³ Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, s.28.

³⁴ Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, s.26-27.

³⁵ **BOA, DH/İ-UM**, 20-18/12-95.

³⁶ **BOA, DH/İ-UM**, 20-18/12-97.

³⁷ **Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmisine Takdim Edilen Rapor**, s.40.

³⁸ Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, hatırasında bu yöndeki çalışmaların Cemiyetin kuruluşundan da önce başlatıldığını, dönemin hükümet doktoru olan Mehmet İbrahim Beyin bu hususta özverili çalışmalar yaptığını yazmaktadır (Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, s.27-28).

³⁹ Kurtuluştan sonra eğitim sorununu kendi imkanları ile çözenin yollarını arayan Valilik, Hamamizâde İhsan, İlköğretim Müfettişi Mahmut Muammer ve Darümuallim'in Müdürü

Üstelik işgalle birlikte sapaşlağlam okullar Ruslar tarafından yerle bir edilmişti. Okulların kapıları, pencereleri, duvarları ve hatta bazılarının döşemeleri sökülerek kullanılamaz hale getirilmişti. Bu nedenledir ki vilayetin öncelikli sorunlarından birini eğitim oluşturuyordu.

Yürürlükteki kanunlara göre maaş ve diğer giderler vilayetlerin kendi bütçelerinden karşılanıyordu. Vilayet ahali si hürriyetine daha yeni kavuşmuş olduğu için vergi alınamıyordu. Bu nedenle okulların tamiri için bütçeden para ayırmak mümkün değildi. Trabzon Valiliği, okulları yeniden açmak amacıyla Hamamizâde İhsan, İlköğretim Müfettişi Mahmut Muammer, ve Darülmuallim Müdürü Mustafa Reşit Beylerden oluşturan bir komisyon kurdu. Komisyon, Rusların askerler için yaptığı sinemaları sökerek buralardan elde edilen kerestelerin bir kısmını okulların tamiri için harcamaya, diğer kısmını da tamir ücretlerini ödemek için satmaya karar verdi. Yıkılan sinemalar sayesinde şehirdeki okulların sıraları, yazı tahtaları, öğretmen masaları, döşemeler ve diğer eksiklikleri tamamladı⁴⁰.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, okulların ihtiyaçları karşılanırsa dahi öğretmen sorununun kalıcı bir çözüme kavuşturulması zorunluydu. Bu noktada Cemiyet, köy okulları da dahil olmak üzere bütün okulların öğretmen eksiğini gidermek üzere 600 mevcutlu ve yatılı bir Darülmuallimin kurulmasını önerdi. Ayrıca öğretmenlere hayatlarını rahatlıkla temin edebilecekleri bir maaş verilmesini ve eğitim alanında yapılacak bütün masrafların iki yıl süreyle hazine den karşılanmasını teklif etti.

5-Belediye İdareleri ve Bütçeleri:

Rus işgal sırasında şehrin Türk kimli büyük yara aldı. Askeri üs kurma düşüncesi doğrutusunda Türk mahalleleri ortadan kaldırıldığı gibi medreseler, türbeler, camiler ve okullar da büyük zarar gördü.

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, korkunç bir tahribata ve sosyal sefalete maruz kalan vilayetin yeniden imarı için belediyelere geniş yetkilere, bağımsız idareye ve bütçeye sahip olması gerektiğini savunuyordu.

Rapora göre Trabzon Belediyesi 4.000 liralık bir gelire sahiptir. Bu para her işçiye yevmiye 50 kuruş verilmesi mecburiyeti göz önüne alındığında şehrin ancak 1 aylık temizlik hizmetlerini karşılamaya yetmektedir. Belediyenin temizlik hizmetleri için senelik 50.000 liraya, diğer hizmetlerin temini ile birlikte toplam 100.000 liraya ihtiyaçı vardır.

Mustafa Reşit Beylerden oluşan bir komisyon kurmuştu. Komisyon okulların ihtiyaçı olan sıra, masa, tahta vs. malzemeyi Ruslardan kalan kerestelerden temin etti (Tarakçioğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, s.29-31).

⁴⁰ Tarakçioğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, s.28-31.

Hükümetin bu parayı göndermesi mümkün değildir. Mevcut bütçe ve nizamnamelerle belediyelerin de sorumlulukları yerine getirmesi imkan harici olduğuna göre, tez elden bağımsız bir yapıya kavuşturulmalıdır. Bu kabul edildiği takdirde Belediye, Rüsüm mevzuatından faydalanarak zaman içerisinde gelirlerini 100.000 liraya çıkarabilecektir. Bu şekilde diğer belediyelerde ihtiyaçlarını karşılayabileceklerdir. Bu usulün tatbikinin diğer bir faydası da, hükümet pek çok görevini belediyeye devredeceği için mesaisini diğer önemli meselelere harcayabilecektir.

6-Evkâf, Mabet ve Medreseler Meselesi:

Savaş yüzünden vilayetteki mevcut camiler, medreseler ve diğer dinî yapılar büyük tahribata uğramış, bu yüzden dinî eğitim durma noktasına gelmiştir. Eğitimin tekrardan eski seviyeye ulaştırılabilmesi için yeni medreselerin inşası zaruridir. Bunun yanı sıra camilerin bir an evvel tamir ettirilerek ibadete açılması gereklidir.

Bu gayeyi temin için tek çare “**Cemaat-ı İslâmiye Teşkilatına Ait Acil Bir Nizamname**” çıkarılarak, mahalli vakıfların idaresi bu cemaatlara bırakılmalıdır. Yine bu nizamname gereğince vakıfların gelirleri de bunlar eliyle toplanıp, gerekli yerlere harcanması da kabul edilmelidir.

Şu anda Maliye Nezareti, Gülbahar Sultan evkafından senelik 25.000 altın gelir tahsil etmektedir. Nezaret, bu geliri vakfin lehine terk ettiği takdirde bu gelirle bütün vakıfların bakım ve tamiri yapılabileceği gibi, burası Hatuniye Medresesi adıyla vilayetin ihtiyacı olan müderris, hatip ve imamların yetiştirilmesine tahsis edilecektir.

7-Asayiş ve İnzibat Durumu:

Mütareke sürecinde adi olay niteliğinde hırsızlık, gasp ve hatta cinayet vakalarına rastlanırken halkı en fazla Rum faaliyetleri tedirgin etmekteydi. Samsun havalisinden gelen Rum çetelerinin asayişi yok etmeye çalışmaları vilayetteki huzur ve barış ortamını tehdit etmekteydi.

Patrikhane, metropolitler ve Rum cemiyetleri bölgede Pontus Devleti'nin kurulabilmesi için Rum unsurunu çetelere katılmaya ve asayişi ihlal edecek faaliyetlerde bulunmaya teşvik ediyorlardı. Her iki husus başarılı şekilde uygulandığında İngiltere veya Yunanistan'ın bir askeri müdahaleye girişerek Trabzon'u işgal etmesi ümit ediliyordu⁴¹. Samsun'un işgalinden kısa süre sonra Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkarılmaları Pontuscuları cesaretlendirdi⁴². Bu

⁴¹ BOA, DH-KMS, 49-2/42.

⁴² İzmir'in işgaline kadar Samsun Sancağı ağırlıklı olarak faaliyet gösteren Rum çeteleri, bu tarihten sonra Trabzon ve Sivas vilayetlerinde de dikkate değer çalışmalar yapmaya başladılar (BOA, DH-KMS, 54-2/74).

günden itibaren Rum çeteleri ihtilal çıkarmak için faaliyetlerini artırırken, diğer yandan da göçmen sevkine hız verildi⁴³. Bu faaliyetler Türk ahaliye ve mahalli hükümete yönelik bir takım iftiralarla gizlenmeye çalışılıyordu. Fener Patrikhanesi bu işin öncülüğünü yaparak her fırsatta Türklerin Rumları katletmek için hazırlıklar içinde olduğunu iddia ediyordu⁴⁴.

Rum teşkilatlarının göçmen kisvesi altında komitacı ve çeteleri Trabzon'a getirmeye çalışması tepkiye neden oluyordu. Çünkü bölge 9. Ordu Elviye-i Selâse'yi boşaltırken İngilizlerin büyük miktarda erzaka el koyması yüzünden sıkıntı içerisindeydi⁴⁵. Hükümetçe alınan önlemlere rağmen, sorunların halledilemediği bir ortamda büyük miktarda Rum'un getirilmesine işe, barınma ve sağlık sorunlarını iyice artıracağından sıcak bakılmıyordu⁴⁶. Bunlara rağmen İngilizler, Rum göçmenlerin getirilmesinde ve yerleştirilmesinde ısrar ediyorlardı. İngiliz Yüksek Komiserliği bunu kendine görev edindiği gibi, çeşitli tarihlerde oluşturduğu heyetlerle de yapılan çalışmaları yerinde görmek amacıyla Karadeniz vilayetlerinde incelemelerde bulundu⁴⁷. İncelemelerin amacı bölgeye daha fazla Rum'un yerleştirilmesi imkanlarını araştırmak ve bu yönde mahalli idareciler üzerinde baskı kurmaktı⁴⁸.

⁴³ BOA, DH-EUM-AYS, 9/11.

⁴⁴ Dahiliye Nazırı Adına Müsteşar Keşfi Bey tarafından 9 Temmuz 1919'da Trabzon Vilayeti'ne gönderilen telgrafta Fener Patrikhanesi'nin iddiasına yer verilerek şöyle denilmekteydi: "Ahalinin çoktan beri hükümet memurini tarafından teslihi edilmekte olduğu ve İzmir'in işgali tahakkuk eder-etmez İslam ahali beyninde müthiş bir galeyan-ı efkâr hükümferma olarak Hristiyanları mahvedeceklerini söylemeye başladığı, Rum Patrikhanesi tistihbarat kaleminden alınan varakada bildirilmekle keyfiyetin asl ve esası neden ibaret bulunduğunu bi't-tahkik inbâsı babında emr ve irade hazret-i menlehü'l-emrindir" (Mesut Çapa-Veyssel Usta, **Milli Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar**, Trabzon 1995, s.4)

⁴⁵ ATASE, İSH, K.10, G.14, B.14-1, 2. Mesut Çapa-Veyssel Usta, **Milli Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar**, s.10.

⁴⁶ ATASE, İSH, K.100, G.19, B.19-1.

⁴⁷ İngiliz Yüksek Komiserliği, Osmanlı Hükümetine verdiği bir notada, İngiliz Hükümeti'nin Hristiyan Osmanlı tebaasının savaş sırasında tehcir ve öldürülmelerinden doğan sorumluluğun uluslararası bir sorun olarak gördüğünü, Rum ve Ermeni muhacirlerin eski yerlerine iade edilmesinin sağlanmayı da komiserliğin görevleri arasında zikretmekteydi (BOA, BEO, 346480).

⁴⁸ İngiliz Yüksek Komiserliğinin emriyle, İngiliz ordusuna mensup Binbaşı Smith ile Deniz Yüzbaşısı Slayt'tan oluşan bir İngiliz heyeti 6 Temmuz 1919'da muhacir ve mülteci durumunu incelemek amacıyla Sinop'ta incelemeler yaptı. Binbaşı Smith, burada askeri ve mülki amirlerle yaptığı görüşmede Rusya'dan gelmekte olan Rum muhacirlerin Trabzon başta olmak üzere bütün Karadeniz bölgesinde iskân ettirilmesinin İngiliz Hükümetinin bir politikası olduğunu ima etmiştir. 20.Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa heyetin bu amaç dışında Bolşeviklerin Batum ve civarını tazyik etmeleri üzerine bu durumun Karadeniz sahillerine tesirini öğrenmek ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye teşkilatlarıyla ahali elinde silah bulunup bulunmadığını önlemek istediklerini

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne göre vilayet dahilinde şimdi ve gelecekte asayişin temini bugünkü Jandarma teşkilatı ile mümkün değildir. Bu teşkilat henüz yirmi yaşını bile doldurmayan gençlerden oluşturulmuştur. Bunlar askerlik görevini zoraki bir hizmet olarak gördükleri için, gerek çetelerin takibinde ve gerekse diğer olayların önlenmesinde istenilen başarı elde edilememektedir.

Vilayet dahilinde asayişin muhafazası için **“Maaşlı Muvazzaf Muhafız Teşkilatı”** vücuda getirilerek, bunların idarelerinin yanı sıra kumandanların azil ve tayinleri de idari amirlere bırakılması kabul edilmelidir.

Yeterli maaş verilmesi durumunda vilayet halkından bu işe uygun şahıslar tespit edilerek jandarma maiyetinde muhafız olarak kayıtları yapılabilir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, II. Trabzon Kongresi'ni toplayarak işgallere ve bölgedeki Pontus Rum faaliyetlerine karşı yeni kararlar aldı. Buna göre; işgallere karşı mukabele edilmesi, bu amaçla asker toplanması ve Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nden gelen ortak kongre yapılması teklifine olumlu cevap verilmesi kararlaştırıldı⁴⁹.

Ayrıca Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Giresun Şubesi idarecileri artan Pontus Rum ve Ermeni saldırıları üzerine Topal Osman Ağa ile görüşerek, O'nun milli mücadeleye katılmasını sağladılar. Bir süre sonra Belediye Başkanı'nın sağlık sorunları nedeniyle istifa etmesi üzerine, Giresun'a Belediye Başkanı olan Osman Ağa, İzmir'in işgalini protesto etmek üzere Giresun'da bir miting düzenlediği gibi, bölgedeki gençleri teşkilatlandırarak milli mücadeleye katılmalarında önemli rol oynadı⁵⁰.

Trabzon'da konuşlandırılmış olan Üçüncü Tümen'den silah ve cephane, Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nden de gönüllü elaman alarak güçlü bir teşkilat meydana getiren Osman Ağa, bölgedeki Pontus Rum çetelerine önemli kayıplar verdirecekti⁵¹.

SONUÇ

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti tüzüğüne göre ilmî çalışmalar yapmak amacıyla kurulmuşken, Milli Mücadele'de daha çok siyasi niteliğiyle ön plana çıkan bir cemiyettir.

yazmaktadır. Ali Fuat Paşa, heyetin 15 gün sonra tekrardan Trabzon'dan Sinop'a kadar bütün Karadeniz kıyılarını inceleyeceklerini belirtmekteydi. (ATASE İSH, K.47, G.18, B.118-1,2,3).

⁴⁹ Mehmet Okur, **Mondros Mütarekesi'nin Doğu Karadeniz'de Uygulanışı'nın İngilizler Tarafından Kontrolü** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1999, s. 144-145.

⁵⁰ Mesut Çapa, **Pontus Meselesi, Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele**, Ankara 1993, s. 76.

⁵¹ Okur, **Mondros Mütarekesi'nin Doğu Karadeniz'de Uygulanışı'nın İngilizler Tarafından Kontrolü**, s. 149.

**-278- S. URAL: Milli Mücadele Döneminde Trabzon Vilayeti'nin Sorunları Ve Bunların Çözümüne
Yönelik Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-I Milliye Cemiyeti'nin Bir Raporu**

Rapor, dönemin çok çeşitli cemiyetlerince hükümete sunulan muhtıra ve raporlar içerisinde sosyo-ekonomik tarafı ağır basan belgelerden biridir. Zira pek çok muhtırada nüfus ve ekonomik yapıyla ilgili bilgiler verilirken bunlar daha ziyade siyasî hakimiyet noktasından hareketle ele alınmıştı. Fakat bu raporda böyle bir düşünce hedeflenmemiştir. Burada amaç işgal dolayısıyla vilayetin bozulan sosyal, ekonomik ve sağlık yapısını en azından savaş öncesi seviyesine çıkarmaktı.

Cemiyet, raporunda vilayetin meselelerine çok farklı çözüm yolları önermektedir. Hükümet, bölgenin kalkındırılması için vergi affı ya da tecili tarzında önlemler alarak uygulamaya sokmuştur. Bu durum halktan topladığı vergilerle savaşı yürütmek zorunda olan hükümet için oldukça büyük fedakârlık demektir. Hükümetin aldığı önlemlerin aksine Cemiyet, her hangi bir vergi affı isteğinde bulunmayarak, yapılacak ufak tefek kanun değişiklikleriyle yerel yönetimlere daha fazla yetki verilmesini ve bu şekilde sorunların çok daha kısa sürede halledilebileceğini savunmaktadır.

Cemiyet raporda ilginç bir noktaya temas etmektedir ki, o da toprağı olmayanlara toprak dağıtılmasını önermesiydi. Bu bir mini toprak reformu olarak kabul edilebilir. İmarat ve İnşaat Meselesi işlenirken şehir planlamacığında hareketle yol ve caddelerin şehrin çağdaş görünüm kazanmasına katkıda bulunacak şekilde yapılması lüzumu üzerinde durulmuştur.

Belediyelerin bağımsız bir idareye ve bütçeye sahip olmaları gerektiğini ileri süren Cemiyet, bu şekilde halka daha hızlı ve kaliteli bir hizmet verilebileceğini iddia etmektedir. Günümüzde bu hususta tartışmaların daha yeni başladığı göz önüne alınırsa bu fikrin o tarihte ileri sürülmesi bile başlı başına bir ilerlilik olarak kabul edilmesi lazımdır.

KAYNAKLAR:

Ahmet Refik, **Kafkas Yollarında** (hzl: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1998.

ALBAYRAK, Hüseyin, **Trabzon'dan Atatürk'e**, Trabzon 1981

ATASE İSH, K.47, G.18, B.118-1,2,3.

ATASE, İSH, K.10, G.14, B.14-1, 2.

ATASE, İSH, K.100, G.19, B.19-1.

ATASE, İSH, K.50, G.142, B.142-2,3.

BOA, BEO, 346480.

BOA, DH/İ-UM, 19-7/1-36.

BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102.

BOA, DH/İ-UM, 20-18/12-95.

BOA, DH/İ-UM, E-51/74.

BOA, DH-EUM-AYŞ, 9/11.

BOA, DH-KMS, 47/7.

BOA, DH-KMS, 49-2/42.

BOA, DH-KMS, 54-2/74).

BOSTAN, M. Hanefi, “Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaşayanların Türk Olduğuna Dair Muhtırası”, Milli Mücadelede Giresun, İstanbul 1999, s.35-57.

ÇAPA, Mesut, Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon 1998.

ÇAPA, Mesut - USTA, Veysel Milli Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar, Trabzon 1995.

ÇAPA, Mesut, Pontus Meselesi, Trabzon ve Giresun’da Milli Mücadele, Ankara 1993.

DURSUNOĞLU, Cevat Milli Mücadelede Erzurum, İstanbul 1998.

ERDAHA, Kamil Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, İstanbul 1975.

ESKİ, Mustafa, Kastamonu Valileri 1838-2000, Ankara 2000.

Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, II, Ankara 1993.

GOLOĞLU, Mahmut, Atatürk ve Trabzon, Ankara 1981.

GÜNAY, Selçuk, Resmî Devlet Salnamelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nun Seneler İtibariyle Mülkî Taksimatı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1980.

ODABAŞIOĞLU, Cumhur, Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı, Ankara, Tarihsiz.

OKUR, Mehmet, Mondros Mütarekesi’nin Doğu Karadeniz’de Uygulanışı’nın İngilizler Tarafından Kontrolü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1999.

-280- S. URAL: Milli Mücadele Döneminde Trabzon Vilayeti'nin Sorunları Ve Bunların Çözümüne Yönelik Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-I Milliye Cemiyeti'nin Bir Raporu

ÖZEL, Sabahattin, **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara 1991.

TARAKÇIOĞLU, Mustafa Reşit, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon 1986, s.21; Rahmi Çiçek, **Trabzon'da Yerel Yönetim**, Trabzon 1998.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul 1952.

URAL, Selçuk, "*Kurtuluştan Mütarekeye Kadar Trabzon Vilayetinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Hükümetin Aldığı Tedbirler*", **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, I**, Trabzon 2002, s.567-579.

YÜKSEL, Murat, "*Trabzon'un İşgal Yıllarında Çekilen Çileler ve Kurtuluş*", **Trabzon'un Kurtuluşu**, Trabzon 1995, s.60.